

OFLAG XIII В, КРАЈ НИРНБЕРГА, У ДОКУМЕНТИМА
ЗАРОБЉЕНИКА КАРЛА ОРЕХЕКА

Историјски музеј Србије откупио је оставину капетана Карла Орехека из немачких заробљеничких логора, коју чине предмети, документи, фотографије, цртежи, карте, скице, плакати, новине, разгледнице и забелешке. Овај материјал, по мишљењу Велимира Терзића изнетом при експертизи, представља „најкомплекснији документовани приказ живота у официрским логорима“. Материјал се односи на логоре Анабург, Нирнберг, Хамелбург и Нови Бранденбург. Овом приликом користиће се само материјал који се односи на Oflag XIII В, крај Нирнберга, у коме је више од половине југословенских официра заробљених у априлском рату провело скоро половину свог заробљеништва.

*

У равници крај Нирнберга било је направљено, поводом смештаја учесника конгреса Хитлерове владајуће партије, стотинак барака које су, почетком рата, ограђене бодљикавом жицом и претворене у официрски логор — Oflag XIII В.¹

Oflag XIII В имао је правоугаони облик, димензија 700 × 450 м. Жичаним преградама, по дужини, био је издељен на седам једнаких делова — блокова. У Oflag-у XIII В било је укупно 126 барака, распоређених по 18 у сваком блоку. Уз барак налазили су се зидани WC-и, по 5 у сваком блоку, а између сваке две барак по једна умиваоница. Испред барака налазио се велики, празан простор, тзв. апел плац, на коме су вршене свакодневне прозивке заробљеника. На угловима логора била је по једна осматрачница, док су источна и јужна страна, које су се ослањале на шуму, имале и на средини по једну осматрачницу.² Осматрачницу су чинили високи, дрвени носачи, на којима се налазила кућица за два стражара, митраљез и рефлектор.³

У блоку V заробљеници су се налазили у 14 барака, док су у преостале 4 биле две кухиње, кантина и позориште.⁴

Дужина бараке износила је 35 м. Њен унутрашњи део био је подељен на шест једнаких делова — боксова, наспрам којих је било 6 трпезарија. У сваком боксу налазило се по 8 трспрат-

¹ Историјски музеј Србије, Фонд логора (скраћено ИМС, Фл), Забелешка уз скицу логора, бр. 4116

² ИМС, Фл, Скица Oflag-а XIII В, бр. 4116.

³ ИМС, Фл, Цртеж и забелешка уз осматрачницу, бр. 4114.

⁴ ИМС, Фл, Скица блока V, бр. 4115.

них кревета, на којима је спавало укупно 16 заробљеника. Заробљеници су били смештени на горња два спрата, док су се на доњим креветима налазиле њихове ствари.⁵ Уз лежиште био је причвршћен картон са именом, чином и заробљеничким бројем логораша.⁶

Први контингент официра Краљевине Југославије депортован је у Oflag XIII В 20. маја 1941. године и смештен у блокове V, VI и VII.⁷ На дан 23. маја 1941. године издата су за заробљенике у тим блоковима укупно 4.124 следовања хране, од чега 3.549 за Југословене, 300 за Французе и 201 за Белгијанце. Осим тога, подељено је још 78 појачаних оброка.⁸ Следећих дана, са спискова за следовање хране изостављени су белгијски официри, поводом чега се број оброка смањује и износи: 24. маја — 3.907, 25. маја — 3.894, а 26. маја — 3.896 следовања.⁹ Број оброка се убрзо поново смањује, и то 28. маја на 3.589, а следећег дана на 3.581.¹⁰ Ово последње смањење за око 300 следовања, колико је, иначе, 23—26. маја додељивано Французима, могло би да значи да су се од 28. односно 29. маја у блоковима V, VI и VII Oflag-a XIII В нашли искључиво југословенски официри. Процес претварања целог Oflag-a XIII В, дакле блокова I, II, III и IV, у југословенски заробљенички логор наставља се у јулу, када одлазе Французи, и завршава се крајем септембра 1941. године, после одласка Белгијанаца и Холанђана. Тада је у Oflag-у XIII В, уколико је капацитет био попуњен, могло бити близу 10.000 југословенских заробљеника.¹¹ Нешто друкчију представу о броју заробљеника пружају, додуше, парцијални подаци из којих се види да је у логору било и празних места. У 26 барака у блоку V и VI била су 28. маја 2.354, а следећег дана 2.342 заробљеника, што је, у просеку, око 90 заробљеника по бараца.¹² Крајем септембра 1941. године у бараца број 87 била су 84 заробљеника, али се половином октобра тај број попео на 94.¹³ И на групној фотографији заробљеника из исте бараке од марта 1942. године може се избројати 91 заробљеник.¹⁴ Све је то испод капацитета бараке, који је, на основу изнетих података, износио 96 заробљеника.¹⁵ Такође и у боксу 6 бараке број 87, у фебруару 1942. године, три лежишта су била празна.¹⁶

⁵ ИМС, Фл, Скица бараке, бр. 4113.

⁶ ИМС, Фл, Картон лежишта заробљеника, бр. 3396.

⁷ ИМС, Фл, Табеларни преглед заробљеништва, бр. 3985.

⁸ ИМС, Фл, Списак следовања хране од 23. V 1941, бр. 4000/1.

⁹ ИМС, Фл, Спискови за следовање хране од 24, 25. и 26. маја 1941, бр. 4000/2, 3.

¹⁰ ИМС, Фл, Спискови за следовање хране од 28. и 29. маја 1941, бр. 4000/4, 5.

¹¹ ИМС, Фл, Табеларни преглед заробљеништва, бр. 3985.

¹² ИМС, Фл, Спискови за следовање хране од 28. и 29. маја 1941, бр. 4000/4, 5.

¹³ ИМС, Фл, Списак заробљеника бараке бр. 87, бр. 3888.

¹⁴ ИМС, Фл, Групна фотографија заробљеника бараке бр. 87, бр. 4034/1, 2.

¹⁵ У бараца се налазило шест боксова, а у сваком боксу по 16 заробљеника. Укупно 96 заробљеника (16×6), ПС.

¹⁶ ИМС, Фл, Списак заробљеника у боксу 6 бараке бр. 87, бр. 3891.

У Oflag-у XIII B, скоро 2/3 укупно депортованих југословенских официра провело је, у условима разних ограничених права, обавеза и забрана, готово половину свог заробљеништва. Поред осталог, заробљеници су имали право да задрже униформу, право на исхрану, на лекарску помоћ, на плату, на слање и пријем писама и пакета. Најчешће су та права или искључивала друге могућности, као код униформе, или су била ограничена минималном количином, као код исхране, или бројем, као у поштанском саобраћају.

Заробљеници су задржали униформу, што је, свакако, била привилегија, које су септембра 1941. године лишени они ваздухопловни официри који су покушали да беже из логора.¹⁷ Са друге стране, било је забрањено заробљеницима да примају цивилна одела и рубље које би им могло да послужи као горње одело.¹⁸ Изгледа, међутим, да је до децембра 1942. године униформа била већ прилично дотрајала, па је издато наређење да официри од куће набављају делове одеће, а они који то не могу, из логорског магацина.¹⁹ У оваквој ситуацији свакако је била добро дошла пошиљка америчког Црвеног крста, почетком 1943. године, када је сваки заробљеник примио по један амерички шињел, вунену поткошуљу, гаће, чарапе и платнену кошуљу.²⁰

Заробљеници су примали плату у лагер-маркама. Новац сваке друге врсте осим логорског био је забрањен.²¹ Комплет логорског новца чинили су новчићи од 1, 10 и 50 пфенига и новчанице од 1, 2, 5 и 10 марака. Свака новчаница имала је свој серијски број, утиснут преко немачког грба.²² Капетан прве класе имао је плату, у бруто износу, 94 лагер-марке месечно.²³ До 3. септембра 1941. године плате су остајале у депозиту, а од тада су могле да се шаљу у домовину,²⁴ где је исплаћивано за једну лагер-марку 20 динара.²⁵

Лекарска помоћ заробљеницима указивана је свакодневно по следећем распореду: подофицирима од 8 до 8,45, официрима од 9,15 до 12, а амбулантско лечење и посета тежим болесницима од 14 до 17 часова.²⁶ Бараке су чишћене два пута дневно, и то од 7,30 до 8,30 и од 14 до 17 часова.²⁷

¹⁷ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 3. септембра 1941, бр. 3995/1.

¹⁸ ИМС, Фл, Упозорење о саобраћају писама, пакета и пакетића, бр. 4056.

¹⁹ ИМС, Фл, Наредба од 16. децембра 1942, бр. 3995/4.

²⁰ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 16, бр. 3999.

²¹ ИМС, Фл, Листа забрањених ствари за ратне заробљенике, бр. 4057.

²² ИМС, Ф1, Колекција логорског новца, бр. 4008/1—7.

²³ ИМС, Фл, Карло Орехек, Евиденција послате и примљене поште, св. I, стр. 20, бр. 4001/1.

²⁴ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 3. септембра 1941, бр. 3995/1.

²⁵ ИМС, Фл, Купон поштанске штедионице, бр. 4001/3.

²⁶ ИМС, Фл, Распоред лекарске помоћи, бр. 3990/1.

²⁷ ИМС, Фл, Општи распоред рада, бр. 3990/2.

Одмах после доласка у логор извршена је вакцинација против трбушног тифуса, а у другој половини августа 1941. године и рендгенско снимање, после чега су сви заробљеници који су оболели од туберкулозе најпре изоловани у три бараке (109, 110 и 111), а затим пуштени кућама.²⁸ Број оболелих, ако се суди према баракама у које су изоловани, могао је износити близу 300, или око 8% од броја Југословена који су тада били у Oflag-у XIII В.

Поред свих ових превентива, за три године заробљеништва, умрло је у Oflag-у XIII В и Oflag-у IV Е у Хамелбургу укупно 115 официра и подофицира.²⁹ Сахране су вршене уз све војне почасте. Немачка управа давала је по један венац, а други венац сами заробљеници. Ковчег је прекриван југословенском заставом. Свиран је посмртни марш. Погребу је могло да присуствује до двадесетак заробљеника, прописно одевених, поред немачке почасне десетине и једног немачког официра. Над раком су испаливана три почасна плотуна.³⁰ Заробљеничко гробље налазило се на крају централног градског гробља у Нирнбергу. Сваки гроб је имао крстачу од хростовине на којој су се налазили име и заробљенички број логораша.³¹

Од децембра 1941. године била је у Oflag-у XIII В страховита глад. Основна храна била је у води кувана сточна репа са мало кромпира, па су пунији људи врло брзо ослабили и до 20 кг и падали у несвест за време збора. „Све су мисли биле концентрисане на храну... Нико није хтео да се креће, како не би губио калорије, већ су сви седели и лежали у баракама и испред барака. Прави логор живих лешева.“³² Прво следовање хране за југословенске заробљенике у блоку VII Oflag-а XIII В, од 21. маја 1941. године, састојало се само од 5 гр кафе и 15 гр шећера по особи.³³ Пошто је оно уследило непосредно после доласка заробљеника из логора Анабург, могуће је да се још рачунало на залихе хране која је, вероватно, добијена приликом преласка из тог логора. У сваком случају, следовања се наредних дана побољшавају, па сваки заробљеник, од 22. маја до 7. јула 1941. године, добија као основну храну 211—300 гр хлеба, 300—500 гр кромпира, 5—10 гр кафе, 15—30 гр шећера и 20 гр мармеладе. Уз ово се дневно добијао обично још по један од додатака: цвекла до 250 гр, спанаћ до 200 гр, грашак до 75 гр, поврће до 30 гр и супа до 125 гр. Најзначајнији додатак било је, свакако, месо, које су заробљеници добијали, додуше, у симболичним количинама, два пута недељно, и то четвртком 37 гр, а недељом 100 гр.

²⁸ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 13, бр. 3999.

²⁹ ИМС, Фл, исто, стр. 52.

³⁰ ИМС, Фл, Белешка уз фотографију погребца, бр. 4041.

³¹ ИМС, Фл, Белешка уз фотографију заробљеничког гробља, бр. 4040.

³² ИМС, Фл, Белешке из Хамелбурга, стр. 30, бр. 3999.

³³ ИМС, Фл, Кухињски дневник, следовање хране од 21. маја 1941, бр. 3999/1.

Уз храну, сваког дана се добијало по 10 гр соли.³⁴ Храна је следована по блоковима,³⁵ а затим је дељена у кухињи блока по баракама. „Свака барака има своју канту од 50 литара и редари примају у кујни храну по бројном стању бараке и односе у бараке, где деле по кутлачу. Једе се у трпезарији бокса.“³⁶ Деликатнији посао био је при деоби суве хране, нарочито хлеба, за шта су изабрани комесари за деобу хране по баракама, односно по боксовима. И поред тога, у условима велике оскудице, свакој мрвици се придавао значај, па је при деоби хране на појединце, у боксовима, долазило до „мучних ситуација, при чему су официри заборављали на свој углед“.³⁷ Доручак је у логору био од 7 до 7,30, ручак од 11,30 до 12,30, док је следовање вечере примано у 15 часова.³⁸ У ове интервале свакако је урачунато и време деобе јела.

Глад у логору нешто је ублажена крајем 1941. године, кад пристижу први пакети из земље. Број пакета који је могао да прими заробљених у Oflag-у XIII B био је, међутим, ограничен штампаним формуларима, тзв. пакет-шајновима. Сваки заробљеник примао је месечно по два пакет-шајна,³⁹ које је затим поштом слао онима од којих је могао да очекује пакет. Ови би на примљеном пакет-шајну исписивали адресу заробљеника и лепили је на омот пакета. Само такви пакети, са налепљеним пакет-шајном, уручивани су заробљенику.⁴⁰ Овај начин ограничавања није био довољно ефикасан, јер су убрзо пакет-шајнови продавани у логору за 8—10 лагер-марака, док су их подмићени логорски цензори експедовали за једно пакло америчких цигарета.⁴¹ Изгледа да је трговина пакет-шајновима дошла пун замах у октобру 1942. године.⁴²

Од средине 1942. године стижу пакети које шаље амерички Црвени крст, најпре по један на седам заробљеника, затим на четири, да би, почетком 1943. године, сваки заробљеник примио по цео амерички пакет месечно.⁴³ Део од ових пакета заробљеници су могли да пошаљу у домовину. Прва таква пошиљка евидентирана је 3. октобра 1942. године.⁴⁴ При том је било могуће да се у земљу прокријумчаре белешке и документи из логора,

³⁴ ИМС, Фл, Кухињски дневник, следовање хране од 22. до 29. маја 1941, бр. 3997/2—8 и садржај дневних оброка од 25. маја до 7. јуна 1941, бр. 3996/1, 2.

³⁵ ИМС, Фл, исто, бр. 3997/2—8.

³⁶ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 24, бр. 3999.

³⁷ ИМС, Фл, Белешка уз карикатуру о подели хране, бр. 4046.

³⁸ ИМС, Фл, Наредба команданта логора о дневном распореду рада, бр. 3990.

³⁹ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 3—5, бр. 3999.

⁴⁰ ИМС, Фл, Формулар пакет-шајна са штампаним упутством, бр. 3798.

⁴¹ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 30, бр. 3999.

⁴² ИМС, Фл, Карло Орехек, Евиденција послате и примљене поште, св. I. Из евиденције се види да је Карло Орехек у првих шест месеци 1942. послао прописан број, у јулу и августу три, у септембру шест, а у октобру осам пакет-шајнова, бр. 4001/1.

⁴³ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 2, 3, бр. 3999.

⁴⁴ ИМС, Фл, Садржај пакета који је послат из Нирнберга, бр. 4000.

уколико су, претходно, били оверени црвеним, округлим печатом логорске цензуре, који су заробљеници вешто фалсификовали помоћу обичне гуме за брисање.⁴⁵

Уз пакет се прилагао списак његовог садржаја, на немачком језику, што је свакако олакшавало, иначе обавезну, контролу пакета.⁴⁶ Посебном листом скренута је пажња породици и родбини ратних заробљеника на ствари које је било забрањено слати у пакетима.⁴⁷ У овој листи наведени су, пре свега, предмети који су, иначе, били забрањени за ратне заробљенике,⁴⁸ свакако да би се спречило њихово уношење у логор у пакетима. При том се, изгледа, рачунало на следећу превентиву: спречавање бекства, онемогућавање диверзија и паралисање „непожељних информација“ у оба правца на линији логор и свет ван логора. Нису постојали изгледи за успешно бекство без цивилног одећа, без новца, без алата, без компаса и карата, нити за диверзију без оружја и оружју сличних предмета, без упаљача и лако запаљивих ствари. Сигурно је да су заробљеници без пријемних и предајних апарата за жичану и бежичну телеграфију и телефонију⁴⁹ били принуђени да сазнања о догађајима ван логора потраже у логорским средствима информисања — у свакодневним извештајима са фронта из Главног стана вође Рајха, који су лепљени на огласној табли штаба блока,⁵⁰ у вестима које су емитоване преко логорских звучника, у немачким новинама и у „Новом времену“, „Обнови“ и „Колу“, квислиншким новинама, које су редовно стизале из земље.⁵¹ Поред ове логичне подударности ствари забрањених у логору са онима чије је слање забрањено у пакетима, постоје и ствари, као вода за косу и уста, паста за обућу, паста за зубе, цигарет-папир, прибор за писање итд., чије слање у пакету није било дозвољено, а у логору нису биле забрањене. Могуће је да су се оне налазиле у логорској кантини, где су, на овај начин, заробљеници били упућени да троше своје лагер-марке.

Поред два пакет-шајна, сваки заробљеник добијао је месечно по два формулара логорског писма и један формулар логорске дописнице, па је могао да се, за месец дана, укупно три пута јави из логора. Изгледа, међутим, да је и формуларе заробљеничке преписке захватила унутрашња трговина скоро истовремено кад и пакет-шајнове.⁵²

На првим дописницама које су, 26. маја 1941. године, упућене из Oflag-а XIII В, заробљеници су се само потписивали испод

⁴⁵ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 1, бр. 3999.

⁴⁶ ИМС, Фл, Спискови садржаја пакета, бр. 4016/1—4.

⁴⁷ ИМС, Фл, Упозорење за породицу и родбину ратних заробљеника о саобраћају писама, пакета и пакетића, бр. 4056.

⁴⁸ ИМС, Фл, Листа заробљених ствари за ратне заробљенике, бр. 4055.

⁴⁹ ИМС, Фл, исто, бр. 4055 и 4056.

⁵⁰ ИМС, Фл, Извештај са фронта од 5. IX 1941, бр. 3995/6.

⁵¹ ИМС, Фл, Белешка уз исечке из „Новог времена“, бр. 4161.

⁵² ИМС, Фл, Евиденција послате и примљене поште, св. I. Број дозвољених јављања налазимо у евиденцији писама и дописница за период фебруар—август 1942, а од септембра 1942. број јављања је знатно већи.

текста који је штампан на немачком и српском језику: „Приспео сам срећно у логор XIII B, Нирнберг.“⁵³ Породица и родбина ратног заробљеника упозораване су на следеће: „Јасно и читко писати. Само прописану хартију употребљавати, друга писма неће се испоручивати. Ред прегледавања (цензурирања) и предаје писама примаоцу: прво немачки писана, па српски латиницом, онда француски, а напоследку она ћирилицом писана. Јасан и за сваког разумљив садржај. Шифровање, скривена означања, скраћивања, неуобичајени изрази, нумерисање поштанских пошиљки није дозвољено.“⁵⁴

Заробљеници код којих су, приликом претреса, пронађене забрањене ствари кажњавани су затвором. Тако су, 16. децембра 1942. године, кажњени са по десет дана затвора заробљеници код којих је пронађен фото-апарат, забрањен новац, маказе за сечење жице, планови за бекство и фалсификована објава.⁵⁵

Изгледа да је не мали број заробљеника радио изван логора у нирнбершкој фабрици, у занатлијским радионицама, у радионицама за ручни рад, као и на пољопривредним имањима у околини.⁵⁶ Њихов статус морао је бити нешто повољнији. За разлику од других заробљеника, они нису имали свакодневне зборове, већ само недељом, када је, као 6. децембра 1942. године, вршена и смотра њихове одеће.⁵⁷ „Као предовољство“, за њих је у недељу 13. XII 1942. године заказана двочасовна шетња по граду, наравно у пратњи једног немачког официра и потребног броја стражара.⁵⁸ За напуштање посла у нирнбершкој фабрици и на пољопривредном имању изричане су казне затвора у трајању од десет дана.⁵⁹

Логорски затвор налазио се у посебној згради, ван Oflag-a XIII B. Зграда је имала гвоздена врата, решетке на прозорима и затвореничке ћелије од 2 × 1,5 м. Тек после строгог претреса кажњеник је ступао у затвор, где је могао да понесе само ћебе, јастук и прибор за умивање. Пушење, читање и писање у затвору било је строго забрањено. Храна се састојала од хлеба и воде. Затвореници су ујутру и у подне излазили на један сат у шетњу у кругу, један другом у потиљак, на два корака одстојања. Сваки разговор између њих био је строго забрањен.⁶⁰

Логорску управу чинили су немачки официри и југословенски командни кадар. „Командант логора био је пуковник фон Инхоф, а његов заменик мајор Бишоф, док је њихов ађутант био капетан Фукс. У штабу је био абвер-официр, капетан Кемф, са два помоћника... Под њим је стража логора, цензура, пошта, безбедност против бекства. Он је организовао пре-

⁵³ ИМС, Фл, Дописница из Oflag-a XIII B, бр. 4002.

⁵⁴ ИМС, Фл, Упозорење за породицу и родбину ратних заробљеника о саобраћају писама, пакета и пакетића, бр. 4056.

⁵⁵ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 16. XII 1942, бр. 3995/2.

⁵⁶ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 11. XII 1942, бр. 3995/4.

⁵⁷ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 5. XII 1942, бр. 3995/3.

⁵⁸ ИМС, Фл, исто, бр. 3995/3.

⁵⁹ ИМС, Фл, исто, бр. 3995/2, 4.

⁶⁰ ИМС, Фл, Белешка уз цртеж затвора у Хамелбургу, бр. 4125.

тресе барака. Сваки блок имао је по једног команданта, који је био немачки официр, и по једног подофицира.

„Наш командни кадар чини командант логора, најстарији официр, генерал Калафатовић са својим штабом. Сваки блок има најстаријег официра блока, са штабом који су чинили ађутант, благајник, поштар и помоћно особље. Свака барака има свог старешину, комесара за деобу јела, благајника и веш-официра. Поред тога, постојале су и повремене дужности пожарства које је вршено по баракама, у три смене, између 22 и 06 часова.“⁶¹

Изгледа да је заробљенички део управе служио немачкој управи као ослонац и посредник према заробљеницима. У сваком случају, немачка управа настојала је да га одржи не само формално већ и да сачува његов ауторитет међу заробљеницима, па је 5. XII 1942. године кажњен са четрнаест дана затвора заробљеник који је „одбио да изађе на рапорт српском претпостављеном“.⁶²

Од 16. новембра 1942. године, заказивани су сваког четвртка састанци немачког командног особља — лагер-официра, обавештајног официра и официра блокова — са заробљеничким командантима — најстаријим официром логора и најстаријим официрима блокова.⁶³ Овај мешовити немачко-заробљенички командни орган, чије је компетенције, засад, немогуће прецизирати, није се састајао у децембру 1942. године.⁶⁴

Осим обавезе да излазе на зборове који су два пута дневно, у 8,45 и 17,30 часова, одржавани на апел-плацу, а често и на ванредне зборове који су заказивани по казни, осталим временом заробљеници су могли да располажу према свом нахођењу.⁶⁵ То је омогућило великом броју научних и културних радника као и талентованим дилетантима, којих је било међу заробљеницима, да у Oflag-у XIII В својом активношћу остваре висок ниво културно-забавног и научног живота.

„Прво су се у блоку VII појавиле *Усмене новине*,⁶⁶ у оквиру којих су, сем политичких, одржавана и научна предавања. Поред осталих, Реља Новаковић је одржао предавање „Како смо ушли у XIX век“, а Михаило Динић предавање „О неким занимљивим грешкама код наших историчара“.⁶⁷ У блоку V, у позоришној сали, *Народни универзитет* је организовао курсеве страних језика: немачког, енглеског, француског, италијанског, руског и мађарског. Предавања из појединих наука држали су, поред осталих, и најкомпетентнији научници — Шљивић из физике, Вујаклија из математике, Несторовић, доцент Архитек-

⁶¹ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 42, бр. 3999.

⁶² ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 5. XII 1943, бр. 3395/3.

⁶³ ИМС, Фл, Наредба команданта логора од 16. XI 1942, бр. 3395/2.

⁶⁴ ИМС, Фл, исто, бр. 3395/3.

⁶⁵ ИМС, Фл, Општи распоред рада у логору, бр. 3390.

⁶⁶ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 31, 32, бр. 3999.

⁶⁷ ИМС, Фл, Плакат „Усмене новине“, бр. 4042.

тонског факултета, из архитектуре, а академски сликар Вељко Станојевић држао је курс слободног цртања. Др Павле Стефановић, иначе оснивач логорског универзитета, одржао је и следећа предавања из књижевности: „Карађорђево устанак у делима савремених књижевника“, „Филип Вишњић“ и „Јавне библиотеке у Београду“. Диригент београдске опере Предраг Милошевић одржао је предавање „Како се студира опера“, а сценограф Сташа Беложански „О позоришном сликарству и сценографији“. Поред наведених, одржано је више предавања из лингвистике, социологије, права, медицине, биологије, хемије, астрономије, музике и пољопривреде.⁶⁸

Позориште блока V извело је 8. августа 1941. године, изгледа, своју прву представу — комедију „Мираз“ од Лесинга и, вероватно, за ову прилику драматизовану песму „Пећина на Руднику“. На репертоару овог позоришта, у току 1941. и 1942. године, биле су и следеће представе: „Ожалашћена породица“, „Покондирена тиква“, „Подвала“, „Госпођа министарка“, „Сумњиво лице“ и „Коштана“.

Позоришни редитељ био је бивши управник нишког позоришта Бора Стојковић, а сценограф Сташа Беложански, док су од професионалних глумаца у овом позоришту радили Драган Јовановић, Душко Антонијевић, Аца Радовановић и Предраг Динуловић. Свакако да је овакав састав био гаранција високог нивоа позоришних представа.

Глумци су имали костиме из нирибершког позоришта, за шта су плаћали закупнину. Карикатуре на позоришним плакатама радио је Душко Стојановић, бивши карикатуриста листа „Време“.⁶⁹ Једна од успешних била је Нушићева карикатура;⁷⁰ Нушићева су дела, иначе, најчешће била на репертоару логорског позоришта.

Позоришна сала налазила се у бараци бр. 78. Могла је да прими око 500 гледалаца. У првих седам редова седело се на столицама, а у следећих двадесет на клупама.⁷¹

Свакако најпопуларнија у логору била је музичко-балетска група „Сахарин бар“, чији су ревијски програми, декор сале и бине, дело наших одличних архитеката, посебно Лучева, били тако савршени да се о томе говорило у целом Нирибергу.⁷² Ова група, која је радила у блоку IV, имала је, од 4. јуна 1942. године, на програму велику ревију са „герлама“, под насловом „Стари и нови свет“, која је извођена у „чаробном декору лепота старог доба и темпу новог живота“.⁷³

У блоку II радило је позориште „Вегетаријанци“, које је касније променило име у „Боеми“. Оно је на репертоару имало

⁶⁸ ИМС, Фл, Преписи плаката „Народног универзитета“, бр. 4012/1—28.

⁶⁹ ИМС, Фл, Преписи плаката позоришта блока V, бр. 4012/1—9.

⁷⁰ ИМС, Фл, Карикатура Бранислава Нушића, бр. 4187.

⁷¹ ИМС, Фл, Скица позоришне сале блока V, бр. 4068.

⁷² ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 32, бр. 3999.

⁷³ ИМС, Фл, Плакат ревије „Стари и нови свет“, бр. 4013/12.

драмски програм лаког жанра и народни мелос, који је изводио оркестар Ђорђа Караклајића.⁷⁴

За разлику од логорских позоришта, која су на репертоару имала, пре свега, комедије, ревије и народни мелос, музичка секција, коју је, после преласка из логора Вартбург, октобра 1941. године, основао Предраг Милошевић, учинила је широк и свестран захват у свет музике. „Створен је одличан симфонијски оркестар од 120 чланова и одличан хор од 300 чланова. Први концерт, под диригентском палицом Предрага Милошевића, био је прави културни догађај не само за нас него и за Немце.“⁷⁵

Хор је изводио композиције наших композитора Мокрањца, Маринковића, Бајића и Биничког, а симфонијски оркестар озбиљне стилске програме од Хендла, Шуберта, Моцарта и Римског-Корсакова. Приређивани су, такође, концерти ведре музике Маскањија, Дворжака, Леонкавала и Штрауса, као и камерно-музички концерти Хендла, Бетовена и Вивалдија. Исто тако су извођене велике фантазије из Вердијевих опера „Риголето“, „Травијата“, и „Аида“. Солистички певачи, на вокалним концертима, изводили су композиције Шуберта, Шумана, Моцарта, Мокрањца, Бетовена и Бајића, као и арије из опера Росинија, Доницетија, Пучинија и Чајковског. Ипак, посебан доживљај за љубитеље озбиљне музике представљали су клавирски концерти Алексеја Бутакова.⁷⁶

Радови сликара заробљеника, настали у средини у којој је свако фотографисање било забрањено, значајни су, пре свега, као сведочанства о амбијенту, животу и ликовима из логора. Прва изложба, са темом „Карикатуре из заробљеништва“, одржана је од 19. до 22. августа 1941. године у читаоници блока V.⁷⁷ Аутор Ђурковић је акварелом направио више свакодневних сцена из логорског живота: љуштење кромпира и репе, прање рубља, поделу хране, постројавање на апел-плацу итд. Алудирао је, такође, на заобилазни пут југословенских заробљеника до Oflag-а XIII В, као и на велики број старца међу југословенским заробљеницима.⁷⁸ Затим је Вељко Станојевић приредио изложбу заробљеничких портрета,⁷⁹ а почетком септембра 1941. године Сташа Беложански изложбу „Мотиви из Свете Горе“.⁸⁰

На пораз у краткотрајном априлском рату надовезује се вишегодишње заточеништво ових трагичних војних руководи-

⁷⁴ ИМС, Фл, Плакат позришта „Вегетаријанци“, бр. 4012/5.

⁷⁵ ИМС, Фл, Карло Орехек, Белешке из Хамелбурга, стр. 35, бр. 3999.

⁷⁶ ИМС, Фл, Плакат Музичке секције, бр. 4013/1—14.

⁷⁷ ИМС, Фл, Плакат изложбе „Карикатуре из заробљеништва“, бр. 4051.

⁷⁸ ИМС, Фл, Карикатуре Ђурковића, бр. 4043—4050.

⁷⁹ ИМС, Фл, Вељко Станојевић, Портрет Карла Орехека и белешка, бр. 4018.

⁸⁰ ИМС, Фл, Сташа Беложански, Пирга манастира Симоно Петар, бр. 4058.

лица. Они су обележени заробљеничким бројевима, али су задржали своје еполете и униформе. Њих је успављивала „Лили Марлен“, песма немачких војника, емитована увече преко звучника са којих су преко дана трештале фанфаре поводом немачких победа.⁸¹ Побеђени и затворени, они су живели под разним ограничењима, а ипак им је било дозвољено да прослављају божићне празнике и да од опалог лишћа логорских топола праве божићне бадњаке и украшавају их југословенском заставом од креп-папира.⁸² Тек у логору, уместо приликом мобилизације, примећено је колико је међу њима било старих и тешко болесних. Велики број научника, књижевника, сликара, музичара и глумаца, међу овим пораженим војницима, постаје уочљив тек ту, у жицама.

Oflag XIII B је, почетком марта 1943. године, погодило неколико бомби, које су савезнички авиони тада изручили на Нирнберг. Запаљиве бомбе тешко су оштетиле северни део логора.⁸³ Улазна капија одлетела је у ваздух заједно са стражарима.⁸⁴ У блоковима I, II и III изгорело је дванаест барака,⁸⁵ Убрзо после овог бомбардовања, 1. априла 1943. године у Oflag-у XIII B није више било југословенских заробљеника.

Њихови се путеви одавде рачвају ка Оснабрику, Стрију, Бибераху и Хамелбургу, али их нигде више није било толико много, нити су остали заједно толико дуго као у Oflag-у XIII B, крај Нирнберга.

⁸¹ ИМС, Фл, Белешка на „Немачким илустрованим новинама“, бр. 4083.

⁸² ИМС, Фл, Божићни бадњак из Oflag-а XIII B, бр. 4091.

⁸³ ИМС, Фл, Писмо Карла Орехека од 11. марта 1943, бр. 4084.

⁸⁴ ИМС, Фл, Белешка уз цртеж улазне капије Oflag-а XIII B, бр. 4041.

⁸⁵ ИМС, Фл, Скица Oflag-а XIII B, бр. 4116.

OFFLAG XIII B NEAR NUREMBERG IN DOCUMENTS
OF P.O.W. KARL ORECHEK

We have tried to present, on the basis of authentic material from the archives of the Historical Museum of Serbia — documents, photos, drawings, pictures, maps, placards, newspapers, postcards, letters, notes and various objects — a well-documented picture of Offlag XIII B near Nuremberg.

On the basis of this material we have reconstructed the essential data on the origin, location, appearance, size and facilities of the camp. We have also shown the arrival and accommodation of P.O.W.s, their number and status, the camp administration and its organization. We have sought, on the basis of this documentation, to obtain a detailed picture of the nature and quantity of daily and weekly food rations in the camp. Communications with the outside world, which boiled down to the sending and reception of letters and parcels, are given in the context of a more detailed review of the P.O.W.s' position. In particular, the documentation deals with scientific-educational, cultural and entertainment activities, the high level of which was due to the efforts of distinguished scientists, writers, actors, artists and musicians imprisoned in this camp.

The documentation has enabled a virtually comprehensive reconstruction of Offlag XIII B, in which the majority of captured Yugoslav officers spent most of the time as prisoners of war.